

EGY DEMOKRATIKUS ÁLLAM KITÉRŐJE

Emberi jogsértések a Pinochet diktatúrában*

NAGY ÁGNES NIKOLETT

A latin-amerikai katonai diktatúrák napjainkban is releváns kutatási terepet jelentenek a társadalomtudományos vizsgálatok számára. Ezek a rezsimek továbbra is rányomják bélyegüket korunk politikai megnyilvánulásaira és rendszereire. A diktatúrák emberi jogsértései rávilágítanak a hatalmon lévők által „ellenségként” megbélyegzett személyek, társadalmi csoportok körére. Kutatásomban az egyik leghosszabb ideig kormányzó rezsimeket, Augusto Pinochet tábornok 1973 és 1990 közötti Chiléjét mutatom be az emberi jogok megsértése felől.

A vizsgálódás során arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a társadalom mely csoportjai voltak a chilei katonai diktatúra áldozatai.

A tanulmány elkészítéséhez spanyol és angol nyelvű primer forrásokat használtam fel. A Pinochet-diktatúra történeti előzményeinek bemutatása után rátérek a feldolgozott források ismertetésére. Spanyol nyelven két chilei bizottsági jelentést vettem górcső alá, amelyeket a diktatúra után a hivatalban lévő elnökök hoztak létre jogszabály útján, hogy feltárják a katonai rezsim borzalmait. A hidegháború alatti latin-amerikai katonai diktatúrákban a statisztikai adatok alapján több ezer ember eltűnését tartják számon. Ők olyan személyek, akiknek sorsa kevésbé dokumentált, ám az esetek döntő többségében megölték őket. Az eltűntekről külön szólni kívánok egy harmadik spanyol forrás bemutatásával. Angol nyelvű forrásként az Amnesty International jogvédő szervezet 1983-ban Chiléről megjelent tanulmányát használtam fel. A kutatásban kvantitatív (statisztikai adatsorok és grafikonok) és kvalitatív (esettanulmányok) elemzés révén prezentálom az áldozatok körét.

Bevezetés

Tanulmányom témája az Augusto Pinochet Ugarte tábornok (1915-2006) nevével fémjelzett katonai diktatúra Chilében, amely 1973 és 1990 között volt hatalmon. Bár a korszak lezárása óta eltelt egy emberöltő, mégis Pinochet megítélése jelenleg is aktuális kérdés, nemcsak hazájában. A 2017-es chilei elnökválasztás kapcsán is előtérbe került, mivel volt olyan politikai tömörülés, amely nyíltan

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001. „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

kiállt a tábornok öröksége mellett. A 2018-ban hivatalba lépett (noha 2010 és 2014 között már az elnöki tisztséget betöltő) Sebastian Piñera elnök véleménye fordulatot hozott az évtizedek folyamán Pinochetről (1998-as letartóztatásakor védelmébe vette a tábornokot, a 2006-os elnökválasztási kampány során már rossz elnöknek titulálta Pinochetet).

Az Egyesült Államoktól délre az elmúlt két évszázadban számos alkalommal avatkozott be a hadsereg az állam működésébe, kezdve ezen államok függetlenné válásától. Chilében ez nem így történt, ezért esett választásom Pinochet uralmára. A kutatás során arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a társadalom mely rétegeit, csoportjait érintette a Pinochet-diktatúra represszív politikája, illetve kik voltak a kommunistákon kívül a jogsértések áldozatai.

A tanulmány elkészítéséhez idegen nyelvű (spanyol és angol) forrásokkal dolgoztam. Valamennyi forráshoz kapcsolódó háttérinformációk (a bizottságok összetétele, működésüket szabályozó jogszabály, az Amnesty International chilei tevékenysége) feltüntetésre kerültek a tanulmányban. A kutatási kérdés megválaszolásához statisztikai adatsorokat használtam fel táblázatok és grafikonok formájában, és interpretáltam azokat. A kvantitatív elemzés mellett konkrét eseteket is felhasználtam.

A tanulmány első részében ismertetni kívánom a történeti előzményeket, elsősorban a baloldali Népi Egység kormányzását foglalom össze, azzal a céllal, hogy a katonai diktatúra létrejöttéhez vezető folyamatokat bemutassam.

Ezután a tanulmány súlypontját jelentő forrásokkal és azok elemzésével nyújtok betekintést a katonai diktatúra alatti jogsértésekről Chilében. Ezeket azért fontos ismertetni, mert az emberi jogsértéseket számszakilag és esettanulmányok révén illusztrálják.

Végül a konklúzióban röviden összefoglalom a kutatás eredményeit, illetve a kutatási kérdésre adok választ. A válasz pedig fontos, mert megvilágítja, hogy kik voltak az elnyomás áldozatai.

A junta² hatalomra jutásának előzményei

Chile Spanyolországtól való 1818-as függetlenné válásától kezdve Latin-Amerika egyik legstabilabb állama volt. A katonai diktatúrák itt nem voltak gyakoriak, sőt Augusto Pinochet tábornok 1973. szeptember 11-i hatalomra jutásáig nem is volt előzménye. Megemlíteném azonban, hogy 1891-ben José Manuel Balmaceda (1886-1891) liberális elnök megbuktatásában a hadsereg is részt vett a nagytőkések, nagybirtokosok, kereskedők, valamint az angol befektetői körök oldalán. Az ország elnöki tisztségét Carlos Ibañez del Campo (1877-1960) személyében két ízben is katona töltötte be (1927-1931, illetve 1952-1958

² Spanyolul tanács. Latin-Amerikában jellemzően azon katonai rezsimeket illetik a kifejezéssel, ahol a politikai hatalom nem egy személy, hanem egy szűk csoport kezében összpontosul.

között), ám ő választás útján került a hatalomba. Elnöksége alatt a kommunista pártot illegálisba kényszeríti és demagóg intézkedésekkel igyekszik megnyerni a munkásságot. A nacionalista propaganda nem akadályozza Ibañezt abban, hogy a külföldi, főleg amerikai tőkét kiszolgálja.³ A második világháború lezárásával és a hidegháború kialakulásával az Egyesült Államok és vetélytársa, a Szovjetunió is igyekezett minél több szövetségest a maga oldalán tudni. Az 1959-es kubai forradalom győzelme révén megtört az Egyesült Államok hegemóniája a kontinens tőle délre eső részén.

Az 1960-as évekre a chilei politikai küzdelem kétpólusúvá vált. A kereszténydemokraták populista (nép)pártjával szemben egy formálódó demokratikus baloldali koalíció állt fel: demokratikus, antiimperialista, antimonopolista agrárforradalmat hirdetett meg, amely majd megnyithatja az utat egy új, népi hatalom, a szocializmus felé.⁴

Chilét 1964 és 1970 között a kereszténydemokraták irányították Eduardo Frei köztársasági elnök vezetésével, aki reform-politikába kezdett. A katolikus egyház szociális elveire hivatkozva Frei elképzelései szerint csökkenteni kellett a társadalmi egyenlőtlenségeket, modernizálni a gazdaságot, agrárreformot bevezetni, támogatni az ipart és növelni az exportot. Politikájának céljával a kereszténydemokráciát, mint a baloldal alternatíváját tűzte ki.⁵ 1970-re Frei saját pártjában is elszigetelődött teljesítetlen ígéretei miatt. Az elveszett tömegtámogatás okaként a pártból több radikális csoport lépett ki. Szemére vetették korábbi értéktelen lépéseit és a párt, valamint a kormányzati politika reformját sürgették. Az új erőviszonyok alapján (Radomiro) Tomic lett a kereszténydemokrata párt hivatalos elnökjelöltje az 1970-es elnökválasztásra.⁶

1969. október 7-én jött létre a Népi Egység (*Unidad Popular* – *UP*) hat baloldali párt⁷ összefogásából. A szövetség Dr. Salvador Allende Gossensst jelölte, aki korábban már háromszor (1952, 1958, 1964) volt aspiráns. A jobboldal az országot 1958 és 1964 között irányító Jorge Alessandri mögött sorakozott fel.

1970. szeptember 4-én az elnökválasztáson Allende a szavazatok relatív többségét szerezte meg.⁸ A baloldali győzelem Chilében és külföldön nagy sajtóvisszhangot kapott, mivel félelmet keltett. „Allende veszélyesebb, mint Fidel” – így kommentálja az eseményt az észak-amerikai „Time”.⁹

³ Wittman, 1971. 393.

⁴ Anderle, 2008. 232–237.

⁵ Semsey, 2008. 215.

⁶ Kanyó, 1979. 142.

⁷ Chilei Kommunista Párt (Partido Comunista Chilena – PCC), Chilei Szocialista Párt (Partido Socialista Chilena – PSC), Radikális Párt (Partido Radical – PR), Szociáldemokrata Párt, az Egységes Népi Akciómozgalom (Movimiento de Acción Popular Unitaria – MAPU) és a Független Népi Akciószövetség (Acción Popular Independiente – API).

⁸ Allende 1.075.616 szavazatot kapott, Alessandri a második volt 1.036.728 vokssal, Tomic pedig a harmadik 824.849 szavazattal.

⁹ Acquaviva, 1971. 110.

Az akkor hatályos chilei alkotmány szerint az elnök beiktatására 60 nappal a választás után kerül sor, és amennyiben egy jelölt sem szerzett abszolút többséget – ahogy ez történt 1970. szeptember 4-én – úgy a parlament alsó- és felsőházának szavazásán dől el, hogy a két legtöbb szavazatot kapott jelölt közül ki lesz az elnök. A baloldal a kétszáz képviselőből csupán nyolcvannal rendelkezett, ezért döntő kérdés volt, hogy mit tesznek a kereszténydemokraták, illetve az is, hogy a hadsereg hogyan reagál az eseményekre. A Kereszténydemokrata Pártban többféle forgatókönyv is keringett, végül az országos kongresszus Allende támogatása mellett döntött.

Miután alkotmányos garanciákat tett a baloldali pártszövetség a kereszténydemokrata parlamenti többségnek, 1970. október 24-én a szenátus¹⁰ szavazásán Allendét választották elnökké Alessandrival szemben.¹¹

Salvador Allende beszédet mond

(Forrás: <https://mult-kor.hu/a-cia-eveken-keresztul-tervezte-salvador-allende-megbuktatasat-20170911> - utolsó megnyitás: 2019. március 4.)

A Népi Egység választási programjában szerepelt, illetve a szövetséget alkotó pártok ideológiájából is következett, hogy a nagyvállalatok és a mezőgazdasági nagybirtokok megszüntetésén fognak munkálkodni. Ennek első állomása volt, hogy 1970-1971 fordulóján előbb a Szenátus, majd 1971. március 12-én a képviselőház is egyhangúlag megszavazta a rézbányák államosításáról szóló alkotmánymódosítási javaslatot. Hasonló volt a helyzet a bankok állami kézbe vonásánál is. A Népi Egység nem titkolt célja volt egy erős állami szektor

¹⁰ A chilei parlament felsőháza.

¹¹ Már a beiktatást is igyekeztek megakadályozni a szélsőjobboldaliak, illetve a hadsereg néhány tagja. El akarták rabolni a hadsereg főparancsnokát, René Schneider tábornokot. Az emberrablás balul sült el, a tábornok fegyvert ragadott támadóra, akik lelőtték. Ez két nappal Allende beiktatása előtt volt.

létrehozása, amelyben a fenti vállalatok többsége, az egyes ágazatokban lévő monopóliumok az állam kezében vannak.

Az 1971. áprilisi községtanácsi és az 1973. márciusi parlamenti választáson a Népi Egység javított pozícióin, utóbbinál a szavazatok 43%-át szerezték meg, szemben az 1970-es elnökválasztáson elért 36,62%-os eredménnyel. Az 1970 novembere és 1972 júniusa közötti periódus fő lépései a bér- és életszínvonal politika, a földreform előrelendítése, a társadalmi tulajdonra alapozott szektor kiépítése, a rézbányászat államosítása voltak. Éles politikai küzdelem kezdődött, a harc fő terepe a gazdaság lett. A jobboldal egyre több nehézséget gördített a kormány elé, a kispolgárság és a középrétegek nagy tömegeit fordította szembe Allende kormányzatával. Növekvő nyomást gyakorolt a kormányra a szélsőbal is. A Chilei Szocialista Párt soraiban erős pozíciókat szerzett ez a türelmetlen, a szocializmus azonnali megvalósítását követelő irányzat.¹² 1970 és 1973 között nőtt a foglalkoztatás, 235.000 fővel nőtt a dolgozók száma, ugyanezen időszak alatt a munkanélküliség 6,1%-ról 4,8%-ra csökkent. Minden termék termelése nőtt az első két évben, de az 1972. októberi országos sztrájk után csökkenés kezdődött. Sztrájkok, beruházások csökkenése, nyersanyag hiány miatt a GDP 1973-ban 3,6%-kal esett vissza.¹³

A gazdasági nehézségek hátterében az állt, hogy az Egyesült Államok és szövetségei igyekeztek aláásni az Allende-adminisztrációt. Az Egyesült Államok érdekei nagyban sérültek a chilei kormány tevékenykedése folytán, Allende szocialista országok felé nyitása pedig ideológiai muníciót biztosított az USA-nak, hogy a vörös uralommal fenyegetsen. Az észak-amerikai államnak a következő problémái voltak az Allende kormányzattal:

1. Geopolitika: a szocialisták győzelme Chilében, vagy a harmadik világban bárhol a nemzetközi kommunizmus győzelméhez vezethet.
2. Dominó-effektus: ha Latin-Amerikában bárhol győznek a szocialisták/kommunisták, az könnyen a szomszédos országok „bedőléséhez” vezethet. Chile esetében ez Argentínát, Perut, Bolíviát jelenthette volna.
3. Szabad és törvényes választáson győztek a szocialisták: a hidegháborús propaganda szerinti „brutális zsarnokság”-nak ez ellentmondott. Az USA politikai köreiben a szocializmus/kommunizmus forradalmi erőszak útján (Kuba) jut hatalomra, és fenntartásához elnyomó diktatúra (Szovjetunió) szükséges.
4. Az USA gazdasági érdekeinek fenyegetettsége Chilében.

Az USA részéről a jobboldali pártok, újságok (elsősorban az *El Mercurio*), szervezetek támogatása gyakori volt. 2000-ben a CIA beismerte, hogy 6,5 millió dollárt költöttek Chilében az Allende-kormányzat destabilizálására.

¹² Anderle, 1998. 161-162.

¹³ Rector, 2003. 181.

A gazdasági életben tapasztalható küzdelmek hatására a katonák is kimerészkedtek a kaszárnyákból, és 1973. június 29-én megkísérelték megragadni a hatalmat, ami nem sikerült. Ez a nap tankcsataként (*tancazo*) vonult be a történelemben. A fegyveres harc rövid volt. Carlos Prats tábornok, a chilei hadsereg alkotmánypárti főparancsnoka már 11.30-kor beléphetett az elnöki palotába. Az összecsapásnak 22 halálos áldozata volt (köztük 7 civil), a sebesültek száma megközelítette a százat. Souper ezredes, a páncélos egység parancsnokát és hozzá tartozó nyolc harckocsi legénységét letartóztatták. A „*Patria y Libertad*” nevű fasiszta szervezet vezetői pedig különböző latin-amerikai országok követésére menekültek. E szervezet elismerte, hogy valójában az ő akciójukról volt szó. A Kereszténydemokrata Párt az akció leverése utáni nyilatkozatában a „törvényes” kormány mellett foglalt állást.¹⁴

1973 júliusában a tehergépkocsi tulajdonosok sztrájkjához csatlakoztak az ügyvédek, fizikusok, építészek. Az Allende-párti munkástömegek hatalmas ellentüntetések tartottak ekkor. Július 30-án Allende és a kereszténydemokrata vezető, Patricio Aylwin megvitatták azokat a pontokat, amelyek a két párt-szövetség közötti problémákat megoldhatnák. Amikor a sajtó találgatásokba bocsátkozott, hogy vajon Allende a kabinetbe is beemeli a kereszténydemokratákat, a jobboldali pártvezetés többsége elutasított egy ilyen lehetőséget.¹⁵ Az országban tapasztalható nehézségek hatására a Népi Egység népszavazás kiírását tervezte 1973. szeptember második hetére, erre azonban már nem került sor.

1973. szeptember 7. és 9. között a hadsereg négy alakulatának vezetője (*lásd 3. kép*) csatlakozott a felkelőkhöz.

A hadsereg államcsínyét előkészítő és azt végrehajtó akció a „Hallgatás hadművelet” nevet viselte. A hadsereg puccsára 1973. szeptember 11-én került sor.

**Chilei katonák lövik az elnöki palotát Santiago de Chilében
1973. szeptember 11-én**

(Forrás: [https://www.bbc.com/mundo/noticias/2013/09/130830_chile_golpe_sonidos - utolsó megnyitás: 2019. március 4.](https://www.bbc.com/mundo/noticias/2013/09/130830_chile_golpe_sonidos_utolsó_megnyitás))

¹⁴ Kerekes, 1976. 187.

¹⁵ Rector, 2003. 179.

A Forradalmi Kormányzó Junta

(Forrás: https://www.bcn.cl/historiapolitica/JPG/0/0b0268a631c9daaaf129657aa3551a44/12%20de%20septiembre%20de%201973_1024.jpg - utolsó megnyitás: 2019. március 4.)

A chilei fegyveres alakulatok szoros kapcsolatot tartottak fenn az Egyesült Államokkal, ez különösen igaz volt a haditengerészetre és a légi erőre. Ugyancsak szoros volt a kapcsolat a brazil katonasággal¹⁶ is. A hadseregben, a szomszédos latin-amerikai államokban, illetve az Egyesült Államokban attól féltek, hogy Chile egy „második Kuba” lesz Dél-Amerikában, ezért úgy döntöttek, hogy az Allende kormány megbuktatása mellett. A katonai puccsal közel 17 évi tartó katonai diktatúra vette kezdetét, amelynek élén Augusto Pinochet Ugarte tábornok állt 1990. március 11-ig.¹⁷

Felhasznált források elemzése

A junta hatalomátvétele utáni jogsértésekről magyarul is olvashatunk, két könyv jelent meg ebben a témában, az egyik Sergio Villegas chilei újságírótól, *A stadion. Szemtanúk a chilei junta terrorjáról*, ahol az író a chilei fogolytáborokat megjárta és kiszabadult áldozatok beszámolóit mutatja be. A másik munka Hernán Valdéstől az *Egy chilei fogoly naplója*, amelyben a szerző saját élményeit dolgozza fel az 1974 elején a *Tejas verdesi* fogolytáborban gyűjtött tapasztalatok alapján.

¹⁶ Brazíliában a hadsereg 1964-ben vette át az állam irányítását.

¹⁷ A katonai puccsról részletesen a <http://ntf.hu/index.php/2018/09/11/a-latin-amerikai-szeptember-11-a-chilei-katonai-puccs/> linken lehet olvasni

A chilei jelentések

A felhasznált források között kettő chilei nemzeti bizottsági jelentés szerepel, egyik az 1990-ben elnöki rendelettel létrehozott „Az Igazság és Megbékélés Nemzeti Bizottságá”-nak (*Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación*)¹⁸ háromkötetes munkája. A másik spanyol nyelvű forrás „A Politikai Foglyok és Megkínzottak Nemzeti Bizottsága” (*Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura*)¹⁹ által 2004-ben kiadott jelentés. Ezt kifejezetten a politikai foglyok és megkínzottak történeteinek feltárására hozták létre. Ezután elemzési céllal használtam fel Elías Padilla Ballesteros 1995-ös könyvét a letartóztatottakkal-eltűntekkel kapcsolatban. Az ismertetést a chilei nemzeti bizottságok munkáival kezdem.

A Rettig-bizottság jelentése – a legsúlyosabb jogsértéseket összefoglaló jelentés

A jelentés 3 kötetből épül fel, amely a bizottságot életre hívó elnöki rendelettel kezdődik, és számos más témát tartalmaz. A bizottság tagjai: Raúl Rettig Guissen²⁰, Jaime Castillo Velasco²¹, José Luis Cea Egaña²², Mónica Jiménez de la Jara²³, Ricardo Martín Díaz²⁴, Laura Novoa Vásquez²⁵, Gonzalo Vial Correa²⁶, José Zalaquett Daher²⁷, akiknek feladata a katonai rezsim alatti emberi jogsértések összegyűjtése és bemutatása volt, és ehhez minél több forrást igyekeztek felhasználni (az áldozatok családtagjainak, titkosszolgálatoknál vagy a hadsereg-nél dolgozó személyek vallomásai, sajtóinformációk, szakvélemények, emberi jogi szervezetek jelentései, bírósági jegyzőkönyvek, a bizottság fegyveres erőkhöz intézett kérdései). A jelentésben kulcsfontosságú annak kimondása, hogy az elkövetők neveit nem hozták nyilvánosságra, ugyanis a felelősségre vonás a bíróságok feladata a bizottság indoklása szerint.

¹⁸ Rövid nevén Rettig-bizottság (*Comisión Rettig*)

¹⁹ Rövid nevén Valech-bizottság (*Comisión Valech*)

²⁰ A bizottság elnöke és későbbi névadója, ügyvéd, politikus, 1985 és 1987 között a Chilei Ügyvédi Kollégium vezetője volt.

²¹ Ügyvéd, kereszténydemokrata politikus, 1976-1978, majd 1981-1983 között Venezuelában élt száműzetésben, 1978-ban az Egyesült Nemzetek Emberi Jogok Chilei Bizottságának alapítója.

²² Ügyvéd, egyetemi tanár, 1991 és 2002 között az Alkotmánybíróságon dolgozott.

²³ Egyetemi tanár

²⁴ A Legfelsőbb Bíróságon dolgozott 1971-től ügyvédként

²⁵ Ügyvéd

²⁶ Ügyvéd, újságíró, történész

²⁷ Ügyvéd, 1973-tól foglalkozott emberi jogokkal, 1976-ban kiutasították az országból, számos külföldi emberi jogi szervezetnél dolgozott.

A katonai diktatúrát három szakaszra osztották:

- 1) 1973. szeptember 11. – 1973. december 31.
- 2) 1974-1977
- 3) 1977-1990

és az emberi jogsértéseket is e korszakolás alapján mutatták be. Ez a bizottság csak a legsúlyosabb jogsértésekkel (letartóztatás-eltűnés, olyan kínzások és kivégzések, ahol az állam szolgálatában lévő személyek erkölcsi felelősége felvethető, illetve a politikai indítékkal elkövetett emberrablások és merényletek). A jelentés első kötete az előzmények, az egyes jogsértés típusok, a rezsim által működtetett helyszínek bemutatása után az első szakaszhoz tartozó jogsértéseket is tartalmazza.

A második kötet első része az 1974 és 1977 közötti évek emberi jogsértéseivel kapcsolatos információkat tartalmazza. Ekkor a *DINA* (Dirección de Inteligencia Nacional – Nemzeti Hírszerző Igazgatóság) volt a rezsim titkosrendőrsége, amely elsődlegesen felelt az elkövetett jogsértésekért.

Az 1974 és 1977 közötti jogsértéseket bemutató esetek után az 1977 és 1990 közötti időszakhoz tartozó ügyeket mutat be a jelentés második kötete, ekkor a *CNI* (Central Nacional de Informaciones – Nemzeti Információs Központ) látta el a titkosszolgálati feladatokat.

A harmadik kötet az áldozatok rövid életrajzát tartalmazza.

Az emberi jogsértések első szakasza a jelentés felosztása alapján a pucscot követő hónapokat (1973. szeptember 11. – 1973. december 31.) jelenti. A fegyveres erőknek 1973. szeptember 11-ét követően néhány nap alatt sikerült az egész országot uralmuk alá vonni. Fegyveres ellenállás a 13 régióból csupán háromban történt: a VII., X. és fővárosiban.

Ebben az időszakban történtek legnagyobb számban a bizottság vizsgálatának hatáskörébe tartozó jogsértések. A Valech-bizottság jelentésében is látni lehet majd, hogy 1973 utolsó négy hónapjában történt a legtöbb törvénytelenység. Az egyes régiókban történt esetszámokat az 1. táblázat mutatja be.

Régió száma	Régió neve	Esetek száma
I.	Tarapacá	35
II.	Antofagasta	72
III.	Atacama	19
IV.	Coquimbo	22
V.	Valparaíso	41
VI.	Bernardo O'Higgins	8
VII.	Maule	62
VIII.	Bío Bío	212
IX.	Araucanía	115
X.	Los Lagos	128
XI.	Aysén del General Carlos Ibañez del Campo	10
XII.	Magallanes és Chilei Antarktisz	5
	Főváros	493
Összesen:		1.222

Az 1973. szeptember 11. és 1973. december 31. közötti jogsértések száma régióként

(Forrás: Informe De La Comisión Nacional De Verdad y Reconciliación Tomo 3., 1996. alapján saját táblázat)

A táblázatban látható, hogy a katonai hatalomátvétel utáni kevesebb mint 4 hónapban összesen 1.222 jogsértést tárt fel a bizottság, amelynek 40,34%-a (493 eset) a fővárosban és a hozzá tartozó területeken történt. Kevesebb mint fele ennyi, 212 eset volt Bío Bío tartományban, nagyobb számokat még Araucanía (115 eset) és Los Lagos (128 eset) tartományokban láthatunk. A legalacsonyabb számban Bernardo O'Higgins és Magallanes tartományokban (8 és 5 eset) került sor jogsértésre. A magas esetszám a főváros és Los Lagos régió esetében a fegyveres ellenállással van összefüggésben.

A diktatúra első hónapjaiban számos letartóztatási forma létezett, amelyeket országszerte alkalmaztak. A lefogottakat kihallgatásuk után szabadon engedték, börtönbe zárták, vagy valamelyik különleges övezetbe vitték. Utóbbiak ekkor Piasguaban, a *Tejas verdesi* 2. számú Fogolytáborban, Quiriquina-szigetén és a Dawson-szigeten, vagy más – a jelentésben meg nem nevezett – helyeken voltak.

A bántalmazásokkal és kínzásokkal kapcsolatban a bizottsági jelentés szerint ebben az időszakban általános volt a kínvallatás alkalmazása, akár letartóztatás, börtönbeszállítás, vagy kihallgatás alkalmával. Számos változat létezett, melyek közül többet is felsorolnak, ilyenek voltak: az erős és folyamatos ütések; órákig mozdulatlanul hason fekvés vagy állás; szűk hálólhelyiségekbe zárás; napokig meztelenül tartás; étel, víz megtagadás; az áldozatok kezüknél való fellógatása, anélkül, hogy lábuk a földet érintené; vízbe, egyéb bűdös anyagokba történő fojtogatás. A szexuális bántalmazás és erőszak gyakori jelenség volt

ebben az időszakban, akárcsak az elektrosokk és az égetés. Ugyancsak sokszor történt, hogy kivégzést imitáltak az elítélteken.

Az eltűnéseknek számos esetben politikai indítéka volt, így kívánták likvidálni a baloldali szervezetek, pártok vezetőit, vagy a helyi igazgatásban a baloldal által kinevezett tisztviselőket. Ugyanakkor nem kellett tisztséget viselni, vagy tagnak lenni, ahhoz, hogy ilyen sorsra jusson valaki – elég volt szimpatizálni a Népi Egységgel, vagy egy-egy felvonuláson, tüntetésen megjelenni. A középiskolások és egyetemisták körében is sok volt az eltűnések száma.

Az 1973. szeptember 11. – 1973. december 31. közötti jogsértések

A fővárosból 493 esetet ismertet a jelentés erről az időszakról. Az első napokban a baloldali pártok vezetői voltak az elnyomás elszenvedői, majd a szakszervezeti vezetők, a társadalmi szervezetek tagjai, a megbuktatott kormányhoz kötődő más személyek, vagy olyanok, akiket az új hatalomnál feljelentettek. Hozzá kell tenni, hogy sok áldozatnak nem volt politikai kötődése. Az áldozatok többsége 30 év alatti, sőt sokuk még 20 éves sem volt.²⁸ Legszélsőségesebb példaként 14-15 éves tinédzserek brutális megölése említhető meg ehhez az időszakhoz kapcsolódóan.

Már a puccs napján elkezdődtek a jogsértések: a *Moneda* túlélői, a Műszaki Egyetem hallgatói voltak az első áldozatok. A következő napokban például a San Juan de Dios kórházban, a Sumar (textilgyár), az Aerolite, az Elecmetal (elektrotechnikai vállalat), a Mademsa (háztartásigép gyártó cég) vállalatoknál folytatódott a letartóztatások. A letartóztatottakat valamelyik börtönbe vagy akként funkcionáló más intézménybe szállították, közülük többeket kivégeztek, akiknek holttesteit különféle helyekre vitték később – akár Santiagón belül, akár a városból kivezető utakra, vagy a Mapocho folyóba dobták a holttesteket. A hullák másik részét a santiagói halottas házba vitték. Akiket nem sikerült beazonosítani a hozzátartozóknak, azokat a városi temetőbe szállították. Voltak olyan esetek, hogy a holttesteket elrejtették. 1973. szeptember 12-13-án alakították át fogolytáborrá a Nemzeti Stadiont, ahol a Vörös kereszt becslése szerint 1973. szeptember 22-én 7.000 főt tartottak fogva, akik közül körülbelül 200-300 fő volt külföldi. A jelentés további helyszíneket is ismertet, ahova a letartóztatottak kerültek.

Az események, körülmények után szeretnék rátérni a konkrét esetek ismertetésére, hogy a puccs utáni jogsértéseket ismerthessem.

A puccs utáni első napok egyik leghíresebb áldozata Victor Lidio Jara Martínez chilei énekes, színházi rendező, az Ifjú Kommunisták Központi Bizottságának tagja. 1974. március 27-én a Külügyminisztérium az Amerikai Államok Szervezetének Amerika-közi Emberi Jogi Bizottságának küldött válaszában a következőt írta: „Victor Jara meghalt. Szabadcsapatok akciója közben

²⁸ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 112.

halt meg, amelynek lövései nem kímélték sem a katonákat sem pedig a civileket.”²⁹ A bizottság számos vallomás alapján más következtetésre jutott. Jara-t 1973. szeptember 12-én tartóztatták le a bekerített Műszaki Egyetemen, onnan a Chilei Stadionba vitték, és az egyik lelátón helyezték el, ami el volt kerítve a „veszélyes” személyek számára. Szeptember 12. és 15. között a hadsereg személyzete hallgatta ki. 1973. szeptember 15-én látták utoljára életben, amikor olyan rabokkal volt egy csoportban, akiket a Nemzeti Stadionba vittek át. Másnap hajnalban a fővárosi temető közelében találták meg öt másik holttesttel együtt. A boncolás szerint a halálát a sok lőtt seb okozta.³⁰

1973. október 19-én 26 személyt végeztek ki a hadsereg tagjai a Calama és Antofagasta közötti úton (a II. régióban). A kivégzettek között kommunista, szocialista, MIR31-es, sőt párton kívüli személy is volt. Foglalkozásuk szerint gyári munkás, taxisofőr, ügyvéd, tanár, illetve ex-katona is volt. Az áldozatok közül 10-en a Nemzeti Robbanóanyag Vállalat (*Empresa Nacional de Explosivos-ENAE*) alkalmazottai voltak, akik közül hatan szocialista, ketten-ketten kommunista párttagok és párton kívüliek voltak. 1973. október 12-én munkahelyükön tartóztatták le csendőrök őket. Azonnal a duponti kapitányságra, és még aznap a calamai kapitányságra vitték őket, ahol 5 napig elkülönítve voltak. Október 17-én börtönbe vitték őket. Nem ismert, hogy mivel vádolták őket, illetve az eljárás sem, amelynek eredményeképp kivégezték őket. 1973. október 20-án kiadtak egy közleményt a sajtóban, hogy a calamai börtön 26 letartóztatottja meghalt, katonák által, mikor az antofagastai börtönbe szállították át őket, és a rabok szökni próbáltak. Az áldozatok hozzátartozóinak – akik nem kapták meg a holttesteket, csak a halotti bizonyítványukat – véleménye szerint szereteteiket kivégezték. A holttestekkel kapcsolatban megállapodás született a katonai hatalom és az áldozatok családjai között, hogy egy éven belül átadják a holttesteket, melyre a junta uralma alatt nem került sor. Csak 1990-ben sikerült megtalálni azt a helyet, ahova elrejtették a holttesteket. A bizottság több érvet is felsorakoztatott az eset valószínűtlenségének bizonyítására: működött háborús tanács abban a börtönben ahol voltak, miért kellett őket átszállítani máshova? A letartóztatottak egy részének alacsony volt a büntetési tétele, másokat megkínóztak – így miért, hogyan szöktek volna meg?³²

José Abraham Vidal Ibañez mezőgazdasági munkást, az Ifjú Kommunisták tagját 1973. október 4-én tartóztatták le Hualpencilloban (VIII. régió) csendőrök, akik a talcahuanoi körzeti alkapitányságra vitték a 22 éves férfit. 4 nappal később a hatóság a fiatalember szabadon engedéséről értesítette a családot, azonban holléte és sorsa a jelentéskészítésig ismeretlen volt. Ellentmondás a

²⁹ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 130.

³⁰ 44 bemeneti és 32 kimeneti lövést találtak a testén.

³¹ Movimiento de Izquierda Revolucionaria – Forradalmi Baloldali Mozgalom. Paramilitáris szervezet volt.

³² Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 255-256.

szabadon engedéséhez képest, hogy a korabeli helyi újságokban „az egyik legveszélyesebb szélsőséges”-nek kiáltották ki a férfit.³³

A bemutatott és a jelentésben szereplő esetek alapján megállapítható, hogy az áldozatok többsége fiatal férfi volt. Elsősorban a baloldali pártokhoz, paramilitáris szervezetekhez, szakszervezetekhez köthető személyek estek áldozatul 1973 végéig, ugyanakkor a kezdeti fejletlenség hatására előfordultak véletlen halálesetek is. Az is látható, hogy a társadalom minden rétegét elérték az új rezsिम kegyetlenkedései, hiszen a híres énekes Victor Jara ugyanúgy az áldozatok között szerepel, mint a mezőgazdasági munkás José Abraham Vidal Ibañez. A szélsőséges összehasonlítástól eltekintve elmondható, hogy az értelmiségieket ugyanúgy nem kímélték, mint a fizikai munkásokat, sőt a hadsereg vélt vagy valós baloldali kötődésű tagjait sem. A széleskörű erőszak célja a társadalom megfélemlítése, az esetleges ellenállás kiiktatása volt. Ekkor az új rezsimtől való félelem, a puccs okozta meglepetés és sokk megbénította a társadalmat, amely a katolikus egyház kivételével nem is fejtett ki szinte semmilyen ellenállást a juntával szemben. Az áldozatokkal szembeni bánásmód miatt Santiago érseke, Raúl Silva Henríquez 1973. október 6-án életre hívta az Összefogás a Chilei Békéért Bizottságot (*Comité de Cooperación para la Paz en Chile*), melyhez a lutheránus, metodista, ortodox és zsidó egyház is csatlakozott. Feladatuknak az áldozatok segítségét tekintették.

Az 1974 és 1977 közötti jogsértések

A 2. kötet első nagy egysége – mint ahogy arról már írtam, az 1974-1977 közötti időszak, amelyben a *DINA* látta el a titkosszolgálati feladatokat, és az ő nevéhez köthető az emberi jogsértések jelentős része. A szervezetnek országszerte számos intézménye volt, ahol fogva tartottak és kínoztak embereket. Ezek közül a fővárosban található *Cuatro Alamos*, *Londres No. 38*, *José Domingo Cañas*, *Villa Grimaldi*, *La Discotéque /La Venda Sexy*, *Implacate*, *Cuartel Venecia*, *Cuartel General de Calle Belgrado 11*, *Rinconada de Maipú*, vidéken, az V. régióban Tejas Verdes, a XII.-ben pedig a Dawson-szigetek voltak a legismertebbek.

A szigorú hierarchiával felépülő szervezet a haderőnemek titkosszolgálatai fölé kerekedve, annak tagjait ugyanúgy megfigyelték, mint a civileket. A *DINA* a kormányzó juntának, pontosabban annak vezetőjének, Pinochet tábornoknak tartozott egyedül felelősséggel. A szervezet vezetője Pinochet korábbi tanítványa, Manuel Contreras tábornok volt. A *DINA* belföldön és külföldön egyaránt folytatta tevékenységét, igyekezett más latin-amerikai titkosszolgálatokkal (elsősorban az antikommunista rezsimekre kell itt gondolni) kooperálni, ezt az együttműködést nevezik Kondor-hadműveletnek, amelynek több szakasza volt.

³³ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 318.

A Kondor-hadművelettel kapcsolatban három esetet emelek ki: az egyik Carlos Prats tábornoké, aki az Allende-adminisztráció alatt a hadsereg főparancsnoka és Pinochet elődje volt. A puccs után Argentínába távozott, ahol 1974. szeptember 30-án bombamerénylet végzett vele és feleségével, Sofiával. Ugyancsak a DINA célpontja lett Bernardo Leighton kereszténydemokrata politikus, akit 1975. október 5-én Rómában próbáltak megölni, ám a merénylet sikertelen volt. A harmadik eset a legismertebb talán. Orlando Letelier Allende külügyi- és védelmi minisztere volt, akit 1976. szeptember 21-én gyilkoltak meg Washington diplomata negyedében. A két gyilkossággal ugyanaz a személy, Michael Townley hozható összefüggésbe, aki a DINA ügynöke volt. A három áldozat akár a rezsimmel szembeni ellenállás élharcosa is lehetett volna. A Letelier-gyilkosság már az Egyesült Államok számára is feszélyezetté tette az amúgy jó kapcsolatot Pinochet-tel,³⁴ és ez is közrejátszott abban, hogy 1977-ben az 1876. törvényrendelettel³⁵ feloszlatták a szervezetet.

Ebben a részben az áldozatok eseteinek ismertetése már nem régiós megbontásban szerepel, hanem az egyes politikai csoportokhoz való kötődés alapján.

Az áldozatok többsége ekkor baloldali párttag, akik közül sokan eltűntek letartóztatásuk után. A legtöbben a MIR, a Szocialista Párt és a Kommunista Párt tagjai közül kerültek ki. A szocialistáknál az ifjak közül került ki az áldozatok többsége – ennek oka volt, hogy a puccs után a párt vezetői elmenekültek, és helyükre a fiatalok kerültek az élvonalba. Ekkor nem számított a társadalmi vagy anyagi helyzet, a cél az „ellenség” kiiktatása volt. Emiatt még koncentráltabban léptek fel a baloldaliakkal szemben. A bemutatandó példákat ebben a szakaszban a különböző baloldali szervezetekhez köthető személyek jelentik, mivel legnagyobb arányban ők estek áldozatul a diktatúra elnyomó gépezetének. A gyilkosságok mellett ennek az időszaknak jellemző eleme volt, hogy a rezsím áldozatai közül többeket eltűntettek.

Ebből az időszakból az alábbi eseteket mutatom be azzal a céllal, hogy a diktatúra legsötétebb időszakának jogsértéseit bemutassam.

Rubén Guillermo Cabezas Parez 46 éves ügyvéd a quillotai Mezőgazdasági Reform Testület ügyésze volt. A kommunista párt tagját 1974. január 17-én tartóztatták le irodájában, ahonnan a quillotai katonai egységhez szállították szemtanúk állítása szerint. 1974. január 18-án 7 másik személlyel együtt kivégezték a férfit. A bizottság szerint szükségtelen volt a fegyvertelen, állítólag szökni próbáló emberekkel ezt tenni. Az áldozatok között volt olyan, aki önként jelentkezett a katonaságnál, mások pedig ügyvédükkel vették fel a kapcsolatot – szökésre készülőknel ez nem túl valószínű. Feltehető volt a hatóságok szerint, hogy szélsőségesek támadtak arra a helyre ahol a foglyokat tartották – a táma-

³⁴ Jimmy Carter elnöksége alatt (1976-1980) romlott a két ország kapcsolata az emberi jogok megsértése miatt, Ronald Reagan elnöksége idején (1980-1988) javult a viszony.

³⁵ A diktatúra alatt leginkább alkalmazott jogszabály típus. A hazai joganyagokban a törvényerejű rendelettel hasonlítható össze.

dók közül senki nem sérült vagy halt meg, elég hihetetlen hogy egy jól őrzött katonai helyet megtámadjanak, ráadásul a kijárási tilalom idején.³⁶

1974. augusztus 23-án tartóztatták le José Orlando Flores Araya-t. A 19 éves fiatalember a Maipú-i Ipari Iskola tanulója volt. Mellette az iskola egyik tanárát és a fiú egy barátnőjét is letartóztatták a kommunista pártban való részvétel miatt. Hiteles vallomások alapján állítható, hogy Santiagóban a *Venda Sexy* nevű helyen tartották, ahol szembesítették egy vallomással, később pedig átszállították *Villa Grimaldi*-ba – a DINA leghírhedtebb intézményébe –, ezután nem tudni róla. A hatóságok tagadták a letartóztatást. 1977-ben mégis elismerte egy tiszt, hogy a férfit letartóztatta a hadsereg egy tagja a *MIR*-hez fűződő kapcsolata miatt, tagadta viszont, hogy a Villa Grimaldi nevű intézmény létezne. A bizottság eltűntként tartotta nyilván.³⁷

1977. április 30-án letartóztatták Vicente Israel Garcia Ramirez szocialista párttagot. A férfi előző nap házasodott meg. San Fernando-ban egy rokonánál tartózkodtak, amikor a *DINA* emberei letartóztatták őt és több családtagját. A párt letartóztatása után átszállították Santiagóba, a férfiről azóta nincs információ. Vicente García letartóztatásakor a szocialista párt számára folytatott illegális tevékenységet.³⁸

Az 1977 és 1990 közötti jogsértések

A második kötet második tömbjét az 1977-től 1990-ig terjedő időszak, vagyis a *CNI* tevékenysége jelenti. Bár a *DINA*-val összehasonlítva számos hasonlóság van, a *CNI* belügyminisztertől függött, míg a *DINA* a juntától, ez fontos különbség. Ugyancsak megemlítendő, hogy míg a *DINA* működését a potenciális ellenfelek (baloldali összeesküvők, a *Z-terv*³⁹ készítői), a *CNI*-ét pedig a konkrétan, jobban megjelenő ellenség (baloldali paramilitáris szervezetek) elleni fellépés indokolta. A *CNI* egyrészt letartóztatásokat hajtott végre, mely esetek a katonai ügyészek elé kerültek. Másrészt a hatóságokkal szembeni ellenállással indokolták az emberi jogok megsértését. Az áldozatok ekkor főleg a fegyveres ellenállásra is kész *MIR*, *FPMR*⁴⁰, valamint a kommunista párthoz tartozó személyek voltak.

³⁶ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 766.

³⁷ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 814.

³⁸ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 847.

³⁹ A chilei hadseregben terjesztették, hogy a Népi Egység 1973. szeptember 18-án, a hadsereg ünnepnapján le akart számolni a tisztikar jelentős részével. Ezzel kívánták igazolni a puccsot. A terv létezéséről nincs bizonyíték. Propagandisztikus céllal adták ki ehhez kapcsolódóan a Fehér könyvet (Libro blanco del cambio de gobierno en Chile) 1973-ban.

⁴⁰ Manuel Rodríguez Hazafias Front (Frente Patrótico Manuel Rodríguez) paramilitáris baloldali csoport, amely 1983-ban alakult.

Eduardo Jara Aravena újságíró hallgató 1980. augusztus 2-án halt meg. A MIR harcost július 23-án rabolták el a nyílt utcán, más emberekkel együtt, akiknek a hatóságok szerint közük volt Roger Vergara⁴¹ tábornok meggyilkolásához. Ezeket az embereket a Mártír Harcosok Kommandójának (*Comando de Vengadores de Mártires (Covema)*) tagságához tartozóknak tekintették. Letartóztatása alatt megkínózták, verték és elektrosokkot alkalmaztak rajta. A rabokat időnként átszállították máshova, amit később a nyomozóhatóság elkerített helyeként azonosítottak. Augusztus 2-án szabadon engedték La Reina községben, ahonnan a *Posta No.4*-ba szállították, ahol aznap meghalt.⁴²

1979. november 24-én meghalt Bruno Orlando Burdiles Vargas 33 éves csendőr tizedes. Ezen a napon az áldozat a *Banco de Concepción* egyik kaminóját kísérte, amit Santaigóban egy fegyveres csoport támadott meg. Burdiles tizedes a jármű hátuljánál volt, két golyó végzett vele. Ekkor egy másik csendőr is megsérült. Burdiles tizedes munkavégzés közben vesztette életét, amikor is fegyveresek el akarták rabolni a szállítmányt, amire társával együtt vigyázott. A gyilkosságnak a fegyveresek részéről politikai oka volt.⁴³

1983. július 12-én María Isabel Sanhueza Ortiz és Carmen Gloria halt meg tüntetéseken. Aznap este kormányellenes tüntetés volt Santiagóban, María Sanhueza-t ismeretlen helyről lőtték meg. Nyaklövés okozta sérülésben halt meg, a tettes ismeretlen. Carmen Laranas ugyancsak 19 éves, az Ifjú Kommunisták szimpatizánsa volt. Viña del Marban egy menetben vett részt, ahol kocsiból fegyveresek tüzet nyitottak a menetelőkre, a lány lőtt sérülésben halt meg.⁴⁴

A CNI működése során továbbra is célpontot jelentettek a különböző baloldali szervezetek tagjai, akik ekkor már inkább a diktatúrával szembeni fegyveres ellenállást választó alakulatokhoz köthető személyek voltak. 1983-tól egyre gyakoribbá váltak a rezsimmel szembeni tüntetések, ezek résztvevői közül is sokaknak sérültek jogai, akár a helyszínen a fegyveres erőkkel való összeütközés során, akár később a letartóztatások, kínzások során.

A diktatúra időszakában végig megfigyelhető volt a baloldallal szemben érzett harag, gyűlölet. Ennek eklatáns példája, hogy a jogsértést elszenvedő áldozatok jelentős része baloldali szimpatizáns volt, többségük csak vélt ellenfél volt, a fegyveres ellenállást kevesen választották – ők is inkább 1980 után. Érdekes és egyben megdöbbentő, hogy a Z-terv és a Fehér könyv tartalma milyen mélységes indulatokat tudott a hadsereg és a titkosszolgálatok tagjaiban kelteni honfitársaik ellen. A diktatúra után a fegyveres erők sokszor inkább a hallgatást választották, nem tisztázták az áldozatok sorsát, az eltűntek helyzetét. Az emberi jogsértések száma lefelé ívelt Pinochet uralma alatt.

⁴¹ 1980. július 15-én halt meg, a MIR állított neki csapdát. A tábornok a katonai titkosszolgálat iskolájának igazgatója volt.

⁴² Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 1012.

⁴³ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 1048.

⁴⁴ Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación, 1996. 1086.

Legnagyobb számban a hatalomátvételt követő első négy hónapban történtek a törvényteleneségek, ezt a politikai foglyok és megkínzottak eseteit feltáró Valech-bizottság számadatai is megerősítik. Bár alacsonyabb számban, mégis talán a legkegyetlenebb módon a *DINA* 4 éves tevékenysége alatt történtek jogsértések. A jelentést olvasva ijesztő, hogy milyen módszerekkel próbáltak információhoz jutni az áldozatoktól – akiknek többsége valójában semmilyen értesüléssel nem rendelkezett. A rezsim által folytatott szisztematikus eltüntetések tovább sötétítik Pinochet uralmának ezen időszakát. A *DINA* utóda, a *CNI* tevékenysége alatt tovább csökkent a jogsértések száma, az alkalmazott módszerek – kínzás, gyilkosság – ugyanúgy megvoltak, az eltűnéseknél viszont nem figyelhető meg a rendszerszintű elem, és a kínzások is minimálisan vesztettek brutalitásukból.

A bizottság munkájával kapcsolatban Mark Ensalaco *Chile Bajo Pinochet: La recuperación de verdad* című könyvében kiemelte, hogy nemcsak a hatalom által elkövetett fegyveres erőszakot ítélték el, hanem a különféle baloldali fegyveres alakulatok cselekedeteit is, amit a szerző a hadseregnek tett gesztusként értékelte. Ebben a könyvben arról is olvashatunk, hogy Alywin elnök további támogatást is nyújtott a diktatúra embereinek: megtagadta a bizottság a bizonyítékok bemutatását, a vádlottak neveinek feltárását is tiltották, valamint kevesebb mint egy évre szóló a testület megbízása.⁴⁵ A bizottság munkájára a fegyveres erők reflektáltak 1991-ben, a haderő nemek vezetői – akik az egykori junta tagjai is voltak – kritizálták a jelentést. Kiemelték az állományukba tartozó áldozatok számát, noha ez esetükben a munkájukkal járó kockázat. Mind a négyen hangsúlyozták, hogy az 1973. szeptember 11-i puccsal megmentették az országot a marxista uralomtól.

Statisztikai elemzés a Valech-bizottság jelentése alapján

A bizottság neve hivatalosan „A Politikai Foglyok és Megkínzottak Nemzeti Bizottsága” (*Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura*) volt. A bizottság 2003. november 11-én az 1040. számú legfelső rendelettel jött létre, amelyet Ricardo Lagos elnök jegyzett. Sokan úgy gondolták, hogy a katonai diktatúra áldozatainak bántalmazása ismert volt. Másfelől az áldozatok nem hozakodtak elő múltjuk ezen részével, hanem sokszor inkább a csendet választották. Voltak, akik figyelembe vették, hogy az eltűntek, kivégzettek mellett a politikai foglyoknak és megkínzottaknak is igazságot kellene szolgáltatni. Hogyan lehetséges 30 év után hitelesen bemutatni ezeket a kínzásokat? Milyen érzést váltana ki ennyi idő után ezeknek a témáknak az ismertetése? Ezekkel a kérdésekkel és kétségekkel a bizottság első ülésein foglalkozott. Körülbelül harmincezer személlyel beszéltek a munkacsoport tagjai (nemcsak áldozatokkal, hanem hozzátartozókkal, szemtanúkkal is).

⁴⁵ Ensalaco, 2002. 284-285.

A bizottság tagjai: Sergio Valech Aldunate⁴⁶, María Luisa Sepúlveda Edwards⁴⁷, Miguel Luis Amunátegui Monckeberg⁴⁸, Luciano Fouilloux Fernández⁴⁹, José Antonio Gómez Urrutia⁵⁰, Elizabeth Lira Kornfeld⁵¹, Lucas Sierra Iribarren⁵² és Álvaro Varela Walker⁵³ voltak. Munkájukat jogász, orvos, pszichológus, pszichiáter, történész is segítette. Munkájukhoz több helyről gyűjtötték össze az információkat, például: a diktatúra időszakában publikált könyvek, a hadsereg és a csendőrség által a letartóztatottakról szóló lista (előbbi 12 ezer nevet tartalmazott), a börtönök által készített listák, a Fellebviteli Bírósághoz benyújtott jogi védelemről szóló kérelmek 1973 és 1976 között, a Rettig-bizottság jelentése, állami intézményektől, minisztériumoktól, vállalatoktól származó dokumentumok. Ezek mellett a kínzást elszenvedőkkel folytatott interjúk szolgáltak bázisul a munkavégzéshez.

Régió száma	Börtön/letartóztatottak fogva tartásának helye (db)
I	4
II	3
III	0
IV	2
V	18
VI	1
VII	9
VIII	44
IX	5
X	7
XI	2
XII	8
Főváros	39
Összesen:	142

Az egyes fogva tartási helyszínek száma régióként 1973 és 1990 között

(Forrás: Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2004. 59-64. alapján saját táblázat)

⁴⁶ A bizottság elnöke, névadója, a Vicaría de la Solidaridad elnöke volt 1987 és 1992 között.

⁴⁷ A bizottság alelnöke.

⁴⁸ Bírósági szakértő (kereskedelmi szerződések, pénzügyi intézmények jelentik a szakterületét), egyetemi tanár

⁴⁹ Ügyvéd

⁵⁰ Ügyvéd

⁵¹ Pszichológus, egyetemi tanár

⁵² Ügyvéd, egyetemi tanár

⁵³ Ügyvéd

A jelentésben szereplő áldozatok több mint 94%-át kínozták meg fogságuk alatt. A kínzásformák a Rettig-bizottság jelentésében szereplőkkel megegyeztek, illetve azokon kívül további kegyetlenkedési módokról is olvashatunk. A bizottság jelentésében felsorolta az egyes régiókban található fogva tartási helyszíneket, melyeket a 2. táblázat tartalmaz.

Az országban összesen 142 intézmény működött a diktatúra éveiben, legnagyobb számban a VIII. régióban voltak (44 db), ezután a fővárosban (39 db), még az V. régióban fordultak elő nagyobb számban, itt 18 létesítmény volt. A maradék 41 helyszín megoszlott a 10 további egységben. Egyedül a III. régióban nem volt egyetlen egy sem. A 142 intézmény közül 36 tartozott a helyi csendőrséghez, 27 a hadsereghez, 20 a CNI-hez, 13 a haditengerészethez, 10 a légi-erőhöz, 4 a rendőrséghez. Ezen a számon felül vannak az e célra igénybevett különféle egyéb ingatlanok, sportlétesítmények és börtönök.

A bizottság jelentésében 3 szakaszt különített el: az első 1973. szeptember 11.-1973. december 31., a második 1974-1977, a harmadik pedig 1978-1990 között volt. Ez a korszakolás megegyezik a Rettig-bizottság által alkalmazott periodizációval.

A bizottság a jelentésben alkalmazza az eset számot, illetve az áldozatok számát. Előbbi 33.231 volt, utóbbi pedig 27.255 főt jelentett. A differencia oka az, hogy egy-egy személyt többször is letartóztathattak, ahogy a Rettig-bizottság jelentésében szereplő esetekben is előfordult. Az esetek számának földrajzi megoszlását a 3. táblázat mutatja be.

Régió száma	Letartóztatások száma
I.	1.226
II.	985
III.	610
IV.	935
V.	3.400
VI.	1.407
VII.	1.976
VIII.	4.976
IX.	2.286
X.	2.720
XI.	342
XII.	650
Főváros	11.705
Nem meghatározott	13
Összes eset:	33.231

A jogsértések megoszlása régióként 1973 és 1990 között

(Forrás: Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2004. 228. alapján saját táblázat)

A legnagyobb számban a fővárosban voltak letartóztatások, amelyek az összes eset 35,22%-át ezek jelentették. A Rettig-bizottság jelentéséhez hasonló arányok mutatkoznak itt is. Az is párhuzam a két vizsgálat eredményében, hogy a VIII., IX. és X. régióban magas volt a jogsértések száma, a III., XI., XII. régióban pedig alacsony volt. Az V. régió ebben a jelentésben a harmadik legtöbb esettel rendelkezett, míg a Rettig-bizottság jelentésében a hetedik legtöbb jogsértést elkönyvelő földrajzi egység volt.

A bizottság a jelentésben részletesen megvizsgálta az áldozatokat, és különféle csoportosításokat végzett. Ez alapján az áldozatok között a 27.255 esetből 23.856 (87,53%) férfit és 3.399 (12,47%) nőt találunk.⁵⁴

Az életkor szerinti megoszlás a következőképpen alakult az összes esetet figyelembe véve: a 18 év alattiak 1.080-an (4%), a 18-21 év közöttiek 2.639-en (9,7%), a 21-30 évesek közül 12.060-an (44,2%), a 31-40 év közöttiek 6.913-an (25,4%), a 41-50 év közöttiek 3.397-an (12,5%), az 50 év felettiak pedig 1.174-en (4,3%) voltak az áldozatok.⁵⁵ Jól látható, hogy a legnagyobb arányban a 21 és 30 év közöttiek szerepeltek, utána az életkor előre haladtával egyre csökken a részarány. Érdekes, hogy a 18 év alattiak száma alig maradt el az 50 év feletti-ektől, noha a politikai aktivitás az utóbbi korosztályra inkább jellemző, mint a fiatalokéakra.

A letartóztatáskor az áldozatok 30,1%-a (8.206 fő) volt képzettséggel rendelkező (beleértve az irodai munkásokat, kereskedőket, közigazgatásban és iparban dolgozókat). A 20,8%-uk (5.681 fő) szakképzetlen munkás volt. A szakmunkások és a diákok 15,3-15,3%-ot tettek ki (4.174 és 4.114 fő). A közsféra magas rangú tisztviselői 875-en (3,21%) voltak, míg a versenyszféra prominensei 38-an (0,14%), 306-an (1,1%) a fegyveres erők állományából kerültek ki.⁵⁶ Az adatok alapján megállapítható, hogy a munkások aránya 42,12%, a szellemi foglalkozásúaké pedig 57,88%, ha a katonákat és a diákokat teljes mértékben ide számítjuk. Utóbbiak körében pontosabb adatok híján nem ismert a szellemi foglalkozásúak aránya, de ismeretes, hogy a tiszték közül is kerültek ki áldozatok. Vagyis a Valech-bizottság jelentése alapján megállapítható, hogy kicsit magasabb arányban estek áldozatul a jogsértéseknek a szellemi dolgozók. Az áldozatok 1,3%-át katonák jelentették, vagyis a hatalom saját embereit sem kímélte, ha arról volt szó.

A bizottság jelentésében leírta, hogy a fogva tartottak 69%-a volt valamely párt tagja. A pártpolitikai szimpátiát tekintve a foglyok 22,2%-a (6.065 fő) a Szocialista Párt, 20,9%-a (5.692 fő) a Kommunista Párt, 12,2%-a (3.316 fő) más baloldali szervezet szimpatizánsa, 6,1% (1.662 fő) valamely fegyveres ellenzéki szervezet (MIR, FPMR), 0,9%-a (252 fő) a Kereszténydemokrata Párt, 0,4%-a (117 fő) a keresztény baloldal, 18 fő pedig a jobboldal támogatója volt.⁵⁷ A baloldali

⁵⁴ Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2004. 561.

⁵⁵ Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2004. 562.

⁵⁶ Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2004. 563.

⁵⁷ Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2004. 565.

párttagok a párton kívüliekkel együtt majdnem lefedték a teljes létszámot. A jobboldaliak alacsony száma arra is utalhat, hogy ezek a személyek akár véletlenül is áldozatul eshettek a jogsértéseknek, tekintve, hogy csak 18-an szerepeltek a jelentésben.

Statisztikai elemzés a *La memoria y el olvido* című könyv alapján

Elías Padilla Ballesteros⁵⁸ 1995-ben jelentette meg *La memoria y el olvido. Detenidos desaparecidos en Chile*⁵⁹ című munkáját, amelyben kifejezetten a katonai diktatúra alatt letartóztatott és eltüntetett személyekkel foglalkozott. A kötetben szereplő statisztikai adatsorok elemzését a tanulmány témájához kapcsolódónak és bemutatásra érdemesnek tartom.

A szerző 1.193 esetről készítette adatait, amelyhez három forrásból gyűjtötte az információkat: 1) a Rettig Bizottság jelentéséből; 2) a *Vicaría de la Solidaridad*⁶⁰ nevű szervezet 1993. novemberi hivatalos listájáról; 3) az *Agrupación de Familiares de Detenidos Desaparecidos de Chile*⁶¹ 1995. szeptemberi hivatalos listájáról. A vizsgált esetek közül 1.158 Chilében (emellett Argentínában, Bolíviában, Paraguayban a *DINA* vagy más chilei állami szervezet által történt letartóztatások is szerepelnek benne), 35 pedig Argentínában történt, ahol az állam ügynökeinek tevékenysége nem bizonyított.⁶² A letartóztatott-eltűnt személyeket a következőképpen határozták meg: az áldozatot letartóztatták, kihallgatták, amely során kínzást is alkalmaztak, a kihallgatások után kivégezték az illetőt, majd holttestét elrejtették, ami legalább egy hónapig nem került elő.⁶³ Az áldozatok között 74 nő és 1.119 férfi volt.⁶⁴ Az életkor szerinti megoszlást az 1. diagram illusztrálja.

⁵⁸ Történész. A jogsértésekkel foglalkozó több bizottság tagja és alapítója, az Amnesty International chilei szekciójának elnöke.

⁵⁹ A cím magyarra fordítva: Az emlékezet és a felejtés. Letartóztatottak-eltűntek Chilében.

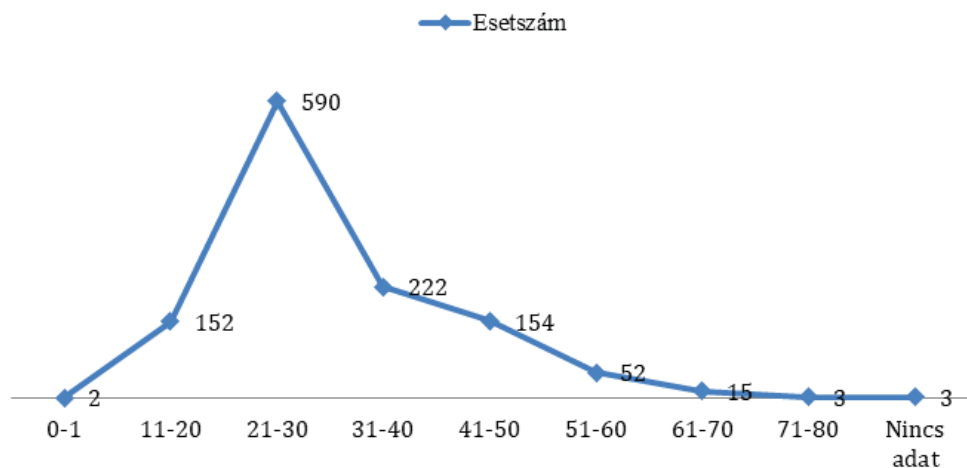
⁶⁰ Raúl Silva Henríquez santiagoói érsek hozta létre az egyházi szervezetet 1976. január 1-én a diktatúra üldözötteinek és családtagjainak nyújtott jogi, pénzügyi, technikai és spirituális segítségét.

⁶¹ 1974 végén alakult szervezet, nevében is szerepel, hogy a letartóztatottak-eltűntek családtagjait összefogó csoportosulás.

⁶² Ballesteros, 1995. 51.

⁶³ Ballesteros, 1995. 52.

⁶⁴ Ballesteros, 1995. 52.

A letartóztatottak-eltűntek életkor szerinti megoszlása

(Forrás: Ballesteros, 1995. 53. alapján saját diagram)

Az ábrán jól látható, hogy a 11 és 20 év közötti korosztályból került ki az áldozatok 12,74%-a (152 eset). A legtöbben a 21 és 30 év közötti korosztályból szerepelnek a letartóztatottak-eltűntek között, az 590 eset az összes 49,45%-át jelenti. Ezután csökkenő tendencia figyelhető meg, a 31 és 40 közöttiek az áldozatok 18,61%-át jelentették. A 41 és 50 év közöttiek száma közel azonos a 10 és 20 év közöttiekével. Az 51 és 80 év közöttiek az összes eset 5,87%-át jelentették.

Az áldozatok foglalkozás szerinti megoszlását a 4. táblázat mutatja be.

Foglalkozás	Esetszám (db)
Vezető tisztségviselő, magas rangú személy	137
Alkalmazott	135
Ipari és mezőgazdasági munkás	411
Független munkavállaló	203
Tanuló	227
Hadseregben vagy titkosszolgálatnál foglalkoztatott	12
Nyugdíjas és egyéb tevékenységet folytató	34
Nincs adat	34
Összesen:	1.193

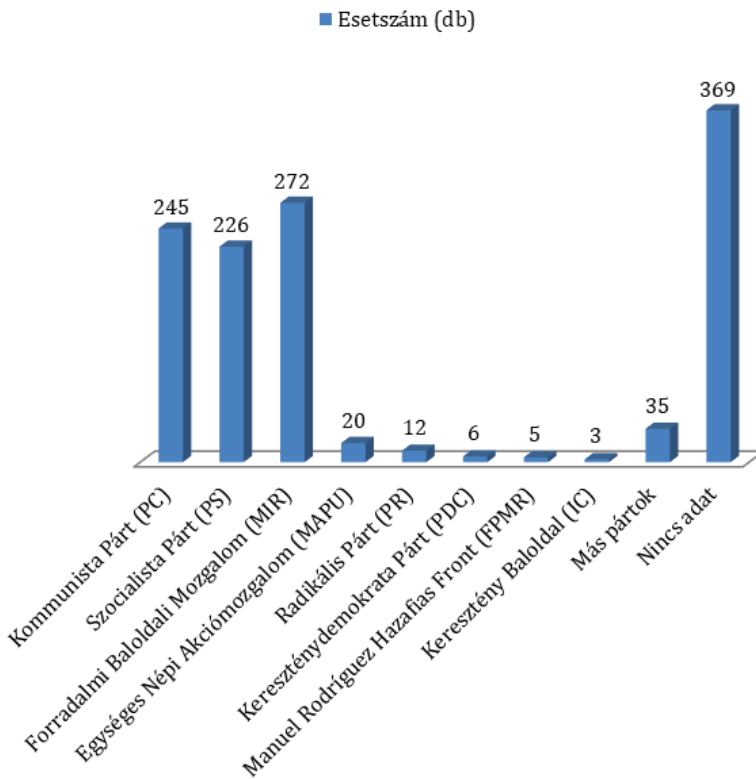
Az áldozatok foglalkozás szerinti megoszlása

(Forrás: Ballesteros, 1995. 53.)

A táblázat alapján megállapítható, hogy az áldozatok 34,45%-át (411 eset) az ipari és mezőgazdasági munkások jelentették. Utánuk következtek a tanulók (amelybe a közép- és felsőoktatásban résztvevők egyaránt beleértendő),

akik 19,02%-át adták az eltűnteknek, a független munkavállalók pedig 17,01%-át. Ha a vezető tisztségviselőket és az alkalmazottakat összeadjuk, akkor ők 22,79%-ot tettek ki az összes esetből. Ha az előbbi két kategóriát is hozzájuk adjuk, akkor nagyjából lefedésre kerül a szellemi dolgozók kategóriája, amely az összes eset 58,84%-át jelentette. A fegyveres erők kötelékében szolgálók az áldozatok 1%-át, a nyugdíjasok pedig 1,71%-át jelentették. Ugyancsak az esetek 1,71%-ában (34 esetben) nem sikerült meghatározni az áldozat foglalkozását. A táblázat alapján látható, hogy az áldozatok közel 60%-át a szellemi foglalkozásúak adták, amely a Valech Bizottság adataival körülbelül egyező.

Az áldozatok politikai hovatartozását a 2. diagram illusztrálja.

Az áldozatok politikai hovatartozás szerinti megoszlása

(Forrás: Ballesteros, 1995. 53-54. alapján saját diagram)

Legnagyobb számban a „Nincs adat” kategóriából kerültek ki az áldozatok, a megnevezés a politikai pártállással nem rendelkezőkre utal. Ők 30,93%-át jelentették az összes esetnek. Utánuk a MIR-hez tartozók adták a legtöbb eltűntet, 22,80%-os aránnyal. A kommunista és szocialista szimpatizánsok száma közel azonos volt (245 és 226 fő), arányuk 20,54% és 18,94% volt az 1.193 esetből.

Ha a három baloldali szervezethez kötődő áldozatok számát összeadjuk, akkor az összes eset 62,28%-át ők jelentették. A különféle más pártokhoz tartozók mindössze az áldozatok 6,79%-át jelentették.

Az egyes régiókból kikerülő áldozatokat az 5. táblázat szemlélteti.

Régió száma	Régió neve	Esetszám (db)
1.	Tarapacá	20
2.	Antofagasta	11
3.	Atacama	6
4.	Coquimbo	3
5.	Valparaíso	36
6.	Bernardo O'Higgins	1
7.	Maule	54
8.	Bío Bío	201
9.	Araucanía	104
10.	Los Lagos	70
11.	Aysén del General Carlos Ibanez del Campo	0
12.	Magallanes és Chilei Antarktisz	1
	Főváros	635
	Argentína, Bolívia, Paraguay	51
	Összesen:	1.193

A letartóztatottak-eltűntek regionális megoszlása

(Forrás: Ballesteros, 1995. 54.)

Az esetek 53,22%-a a fővároshoz köthető. 4 olyan régió van (Maule, Bío Bío, Araucanía és Los Lagos) ahol még viszonylag sok volt az eltűntek száma. Külön érdemes megjegyezni, hogy Chile határain kívül, Argentína, Bolívia, Paraguay területéről került ki az áldozatok 4,27%-a. A felsorolt területek lakói jelentették az eltűntek 93,46%-át. Az áldozatok földrajzi megoszlása a korábbi két jelentésben foglaltakkal hasonlóságot mutat, hiszen a főváros mellett a VII., VIII., IX. és X. régiókból került ki a legtöbb eltűnt személy.

A letartóztatottakról-eltűntekről szóló adatsorok megerősítették a Valech-bizottság jelentésében már bemutatott adatokat, akár az áldozatok életkor, akár politikai megoszlását vesszük figyelembe. A foglalkozások tekintetében is hasonló eredményre juthatunk, mint a politikai foglyok és megkínzottak esetében. Látható, hogy a Pinochet-diktatúra áldozatai hasonló körből kerültek ki, különbség az elnyomás módszereiben és az áldozatok vélt vagy valós cselekedeteiben fedezhető fel.

Az Amnesty International jelentése

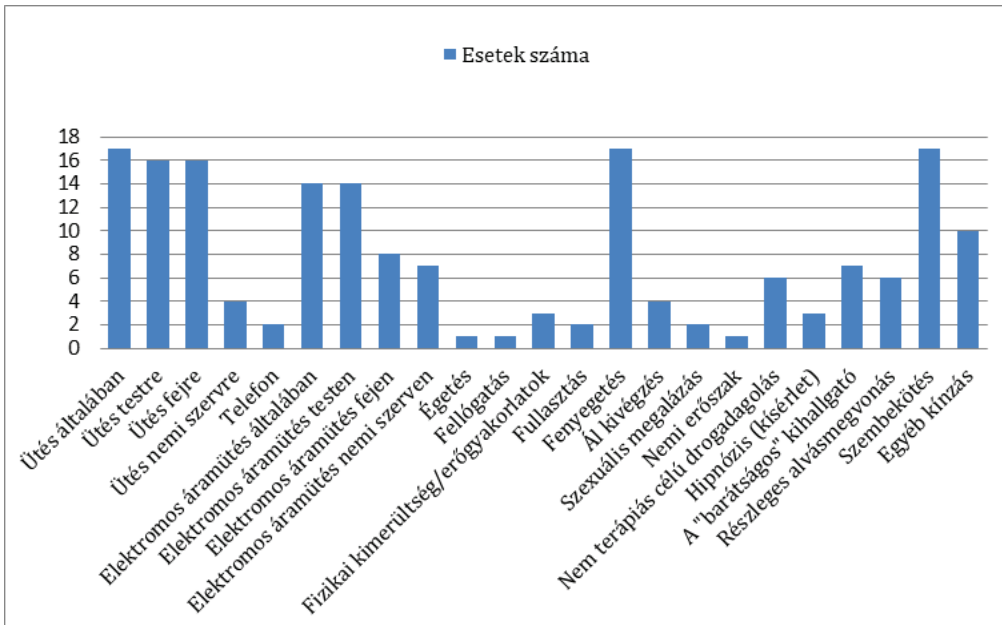
A Chilében tapasztalt emberi jogsértéseket nemcsak a diktatúra után vizsgálta a Rettig- és Valech-bizottság, hanem már az 1970-es és 1980-as években is készültek nemzetközi szervezetek által jelentések. Az ENSZ 1974 és 1977 között 4 határozatban emelt kifogást a chilei emberi jogsértések ellen, az Amerikai Államok Szervezetének Amerika-közi Emberi Jogi Bizottsága 4 alkalommal járt az országban 1974 és 1985 között, és marasztalta el a rezsimet. Ezek mellett kiemelkedőnek és a dolgozatban bemutatásra érdemesnek tartom az Amnesty International (AI) munkáját. A jogvédő szervezet többször járt az országban, felmérte az ott tapasztalható állapotokat, bár nem láthatta saját szemével az eseményeket, hanem a jogsértést elszenvedők utólagos beszámolóit gyűjtötte össze, és adta ki. Dolgozatomban egy 1983-ban orvosok által készített jelentést mutatok be, amely 19 kínzásos esetet tartalmaz, elsősorban orvosi szempontból. Ennek bemutatásával a katonai diktatúra emberi jogsértéseit kívánom illusztrálni egy nemzetközi szervezet szemszögéből. Mivel a jelentés 1990 előtti, ezért még hitelesebb képet tud elénk tárni a Pinochet-rezsimről. A jogvédő szervezet összefoglalójában részletesen bemutatott kínzások többféle célt szolgáltak. Egyfelől információt kívánt a hatalom így szerezni az általa ellenségesnek vélt vagy annak bélyegzett csoportokról, emberekről. Másrészt a félelemkeltéssel az esetleges társadalmi ellenállást igyekeztek csírájában elfojtani, illetve a politikai ellenfelek megtörését is szolgálták.

Az Amnesty International által feltárt jogsértések a *Chile-Evidence of Torture* című jelentés alapján

Az 1983-as AI jelentés a *Chile-Evidence of Torture* nevet viseli. 1982. április 23. és 1982. május 15. között az Amnesty International küldöttsége Chilébe látogatott, ahol olyan személyeket vizsgáltak meg, akiket elmondásuk szerint 1980 márciusa és 1982 áprilisa között kínoztak meg a hatóságok. Az Amnesty International Dán Orvos csoportjának két tagja, Marianne Wallach és Ole Vedel Rasmussen voltak a delegáció résztvevői. Kormányzati szinten senkivel nem tudott a küldöttség kapcsolatba kerülni, a Chilei Orvosszövetséggel (*Colegio Médico de Chile*) viszont igen, akiknek aggodalmukat fejezték ki, mivel a letartóztatottak kínzásainál orvosi személyzet is jelen volt.⁶⁵ Bár ez lehet, hogy megnyugtató egyesek szerint, mivel így nem kontrollálatlanul történtek a vallatások, ez mégis ellenkezik a hippokrateszi esküvel, és emiatt volt negatív véleménye az AI-nak a jelenlévő orvosokról.

Az AI küldöttsége által végzett vizsgálatok fejenként 4-6 órát tartottak, amelyek körülbelül fél évvel az állítólagos kínzások után voltak 1982 már említett időszakában. A kínzási módszereket és gyakoriságukat szemlélteti a 3. diagram.

⁶⁵ Amnesty International, 1983. 2.

Az egyes kínzástípusok és esetszámuk

(Forrás: Amnesty International, 1983. 26. alapján saját diagram)

A diagram alapján látható, hogy a leggyakrabban ütést és elektrosokkot alkalmaztak az elkövetők, ezek különböző testrészekben történő használatát külön-külön is szerepeltetik a jelentésben. A pszichológiai jellegű kínzások közül a fenyegetés és a szembekötés (amely a bizonytalanság érzetét keltette az áldozatban, nemcsak azt a célt szolgálta, hogy ne ismerjék fel az elkövetőket) volt a leggyakoribb, 17 esetben került rá sor a 19-ből, akárcsak az ütésekre. 14 esetben használták az elektrosokkot. Megállapítható a diagramról, hogy ezek voltak a leggyakoribb módszerek a fogva tartottak megtörésére. A beszámoló specialis módszerekről is beszéltek, melyeknek külön nevük volt: a mütő szoba (*el quirrifano*), a sütő (*la parrilla*) – az áldozatot fémágyhoz vagy –székhez szíjazták és teste különböző részeire vezettek elektromos áramot –, a fürdő (*la bañera*) – az áldozat fejét, vagy felsőtestét vízbe, vagy más folyadékba dugták –, a gúzsbakötés (*pau de arara*). A többség elmondása szerint fogva tartásuk helyén volt orvos, kínzás előtt közvetlenül, majd utána is megvizsgálták őket.

Az AI 1983-as jelentésében szereplő 19 esetből 15-ben a titkosszolgálat, 2 esetben a csendőrség tartóztatta le az áldozatokat, 2 személy nem tudta megnevezni a letartóztatást végző hatóságot. A vizsgálat alapvetően orvosi szempontokat rögzített, sajnos nem derül ki belőle, hogy az áldozatok tettek-e valómást, illetve mire irányultak a kihallgatások.

A vizsgált 19 esetből egy esetben sem rendelkeztek a hatóságok letartóztatási paranccsal, utóbb 15 esetben elkészültek a belügyminiszter aláírásával ellátott dokumentumok. Az 1980-as alkotmány 19. § (7) bekezdés c) pontja értel-

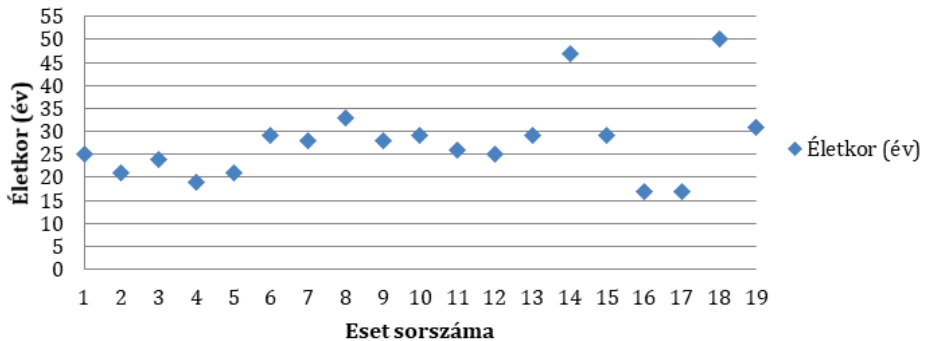

mében: csak jogszabály alapján lehet letartóztatni vagy őrizetbe venni valakit, ez alól kivételt jelent, ha tetten érés közben kapják rajta az elkövetőt, ekkor 24 órán belül bíróság elé kell állítani a gyanúsítottat. Vagyis a vizsgált esetekben alkotmányértő módon jártak el a hatóságok.

A megkínzottak a küldöttség vizsgálatát megelőző 2 nap és 25 és fél hónap közötti időszakban szabadultak, 15 férfi és 4 nő szerepelt a vizsgálatban, akiknek az életkora 17 és 50 év között volt. 18 esetben a vizsgálat előtti 3 napos és 25 és fél hónapos időszakban kínozták meg őket, egy személyt pedig a titkosrendőrség Borgoño utca 1470. szám alatti központjában tartottak fogva és hallgattak ki. 17 eset Santiagóban történt (13 eset a CNI Borgoño utca 1470. szám alatti központjában, 2 rendőrkapitányságon, 2 esetben nem tudta az áldozat beazonosítani a tetthelyet), egy Valparaísoban (innen Santiagóba szállították az illetőt), egy pedig Calama városában.

Az áldozatokat a küldöttség arra kérte, hogy jellemezzék a kínzás előtti és utáni egészségi állapotukat, azokat a tüneteket, amelyek a kínzásokhoz kapcsolódtak. Ezután mindenkit megvizsgáltak, pszichiátriai vizsgálatot is végeztek, majd lefényképezték a kínzásokhoz köthető sérüléseket. Az áldozatokat megkérték, hogy meséljék el saját szavaikkal az átélt kínzást, és az utána fellépő tüneteket, majd egy kérdéssort kellett kitölteniük, amely sugalmazásokat nem tartalmazott, kontrollkérdéseket viszont igen. A szabadulásuk utáni orvosi vizsgálatok dokumentációit is próbálták beszerezni, ahol ez lehetséges volt.

Az áldozatok életkorát szemlélteti a 4. diagram.

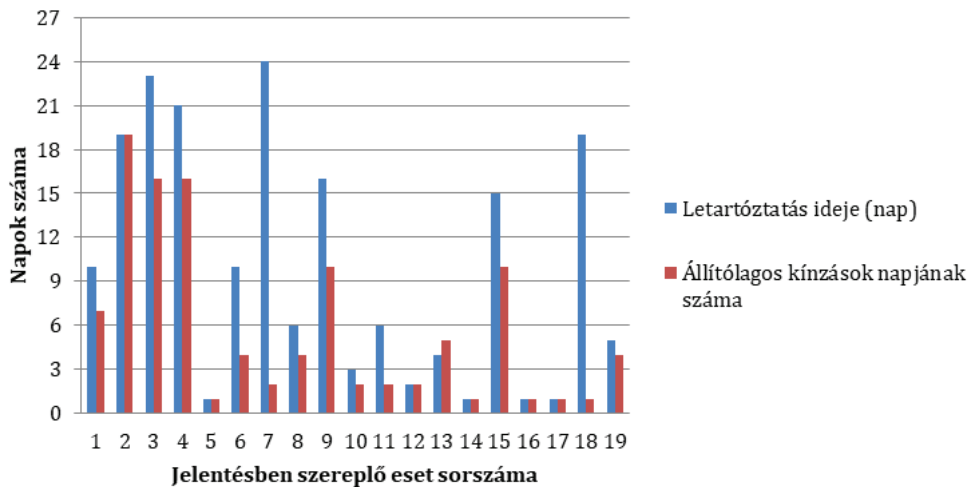

A megkínzottak életkor szerinti megoszlása

(Forrás: Amnesty International, 1983. 25. alapján saját diagram)

A diagram alapján megállapítható, hogy az áldozatok többsége a 20-30 éves korosztályból került ki, a legfiatalabb személyek 17 évesek voltak (16. és 17. eset), a legidősebbek pedig 47 és 50 évesek (14. és 18. eset). A 18. esetszámú

személyt letartóztatták, viszont egyedül őt nem kínozták meg. Az átlagéletkor körülbelül 28 év (27,79 év pontosabban), a 47 és 50 éves személy emeli meg ezt a számot. A jelentésben szerepel, hogy az egyes személyeket hány napig tartották fogva, illetve ebből hány napig voltak kínozva, ez alapján elmondhatjuk, hogy a két legfiatalabb személy 1-1 napot tartózkodott fogságban, akárcsak 47 éves társuk. Az 50 éves férfit viszont 10 napig tartották bezárva. A fogva tartások és kínzások napjainak számát az 5. diagram tartalmazza. Az áldozatok életkorának átlaga megegyezik a Valech-bizottság jelentésével.

A fogva tartás és a kínzással töltött napok száma

(Forrás: Amnesty International, 1983. 26. alapján saját diagram)

A foglyok átlagosan 9,84 napot töltöttek rabságban, és ez idő alatt 5,94 nap estek át kínzáson. 10 esetben 10 napnál kevesebb ideig voltak fogva tartva az áldozatok. 5 esetben több mint 10 napon át estek át kínzáson. A két időszak nem feltétlenül korrelál egymással, mivel a 7. számú áldozatot 24 nap alatt kétszer kínozták meg, míg a 2. számú áldozatot mind a 19 napon.

A letartóztatás előtti és utáni foglalkozásokról szól a 6. táblázat.

Esetszám	Végzettség/képzettség	Letartóztatás előtti foglalkozás	Letartóztatás utáni foglalkozás
1	Iskolai tanár	1975-ös első letartóztatásáig tanár, utána eladó	Eladó
2	Érettségi, esti tagozaton újságírás tanulás	Telefonos operátor, letartóztatása előtt elbocsátották	Munkanélküli
3	Ács	Ács	Ács
4	Szociális munkásnak tanult		Munkanélküli, tanulmányai megszakadtak
5	Érettségi, egy éves angol nyelvi képzés	Egyházi könyvtárban dolgozott	Egyházi könyvtárban dolgozott
6	Érettségi, nyomdász szakon	Ács	Ács
7	Litográfus	Litográfus	Litográfus
8	Érettségi, történelmet tanult egyetemen, ahonnan 1974-ben kicsapták	Humanitárius szervezetnél dolgozott	Humanitárius szervezetnél dolgozott
9	Történelem és földrajz szakos egyetemi tanulmányok	Eladó	Betegállományban volt
10	Érettségi, szociális munkás	Egyházi szervezetben dolgozott	Egyházi szervezetben dolgozott
11	Joghallgató		Kicsapták az egyetemről
12	Érettségi, egészségügyi asszisztens	Egészségügyi dolgozó	Munkanélküli
13	Iskola	Betanított munkás	Munkanélküli
14	Iskola	Farmer	Farmer
15	Érettségi	Műszaki egyetemen tanár	Munkanélküli
16	Műszaki egyetem hallgatója		Műszaki egyetem hallgatója
17	Tanítási gyakorlat		Tanítási gyakorlat
18	Orvos	Orvos	Orvos
19	Érettségi	Szociális munkás	Munkanélküli

Az áldozatok letartóztatás előtti és utáni foglalkozása

(Forrás: Amnesty International: Chile. Evidence of Torture. 28.)

Az áldozatok közül 11-en letartóztatásuk után tovább dolgozhattak vagy folytathatták tanulmányaikat, 7 személyt elbocsátottak munkahelyükről vagy tanulmányaikat kellett abbahagyniuk, 1 fő betegállományban volt. Azok közül, akiknek változás állt be a munkájában vagy tanulmányaiban, 1 személy letartóztatása előtt nem sokkal vesztette el munkáját, 2 főnek megszakadtak a tanulmányai (az egyikük munkanélküli is volt), (az akkor tanulók közül 1 műszaki egyetemi hallgató viszont folytathatta az iskolát). A vizsgált személyek többsége a társadalom alsóbb rétegéhez tartozott, például az ács, az eladó, a szociális munkás. Kivételt az orvos jelent, aki a 18. számú személy volt, róla már korábban említést tettem, hogy nem vetették kínzás alá. Rajta kívül a humanitárius szervezetnél dolgozó személy tekinthető még magasabb foglalkozási kategóriának. Bár nem a vizsgált jelentéshez tartozik közvetlenül, látható, hogy az 1. számú személy tanárként végzett, és 1975-ös első letartóztatása után nem tudott visszatérni szakmájába, hanem bolti eladóként helyezkedett el. Elképzelhető, hogy nagyobb mintát felvéve hasonló tapasztalható a szellemi foglalkozásúak körében. Ezt támasztja alá az is, hogy az ebben a vizsgálatban szereplő aktív hallgatók közül ketten nem folytathatták tanulmányaikat, egy személyt még 1974-ben tanácsoltak el az egyetemről, ezzel szemben egy fő térhetett vissza az iskolapadba a megpróbáltatás után. Voltak, akiknek a folyamatban lévő jogi eljárás nehezítette meg a munkavállalást. Az áldozatok társadalmi helyzetét ebben a vizsgálatban csupán foglalkozásuk alapján lehet valamelyest rekonstruálni.

A 19 eset ismertetése után ajánlásokat fogalmazott meg a jelentés a kormányzat felé: például az állítólagos kínzások kivizsgálása, kártérítés az áldozatoknak; biztosítani kellene, hogy a letartóztatások előtt bírósági végzéssel rendelkezzenek a hatóságok; az alkotmány 24. átmeneti rendelkezésének felülvizsgálata; a letartóztatottak ne legyenek elkülönítve, rendszeres időközönként láthassák az ügyvédjüket; a bíróságoknak biztosítaniuk kellene, hogy a fogva tartottak ne legyenek kitéve kínzásnak és rossz bánásmódnak.

A bemutatott tanulmány alapján látható, hogy a diktatúra (és döntően annak titkosszolgálat) számos módon vétett az emberi jogok ellen, sőt, törvénytelen módon járt el, hiszen letartóztatási parancs nélkül tartotta fogva az áldozatokat, amelynek ideje átlagosan 9,84 nap volt, alkotmány 24. átmeneti rendelkezéseiben szereplő 5 nap közel kétszerese.⁶⁶ Vagyis a rezsim az általa alkotott jogszabályokat ugyanúgy ignorálta, mint a korábbi törvényeket vagy a nemzetközi szerződések vonatkozó passzusait. Jellemzően az 50 év alatti korosztályból és a férfiak köréből kerültek ki az áldozatok, akiknek többségét Santiagóban a CNI egyik központjába vitték.

Ebből a tanulmányból egy esetet kívánok ismertetni. Enzo Ivan Antonio Riffo Navarrete volt a hármas számú áldozat. 24 éves volt a vizsgálatkor, tanulmá-

⁶⁶ Kivételes állapot esetén 5 napig lehetett fogva tartani valakit, ez terrorcselekménnyel való gyanúsítás esetén még 5 nappal nőtt. Az a jelentésből nem derül ki, hogy vádoltak-e bárkit is terrorizmussal.

nyait 10 évvel korábban fejezte be. Ácsként dolgozott letartóztatása előtt, utána pedig nem volt munkája. Nős volt, és egy kisgyermek apja. 1982. március 8-án a reggeli órákban tartóztatták le Santiagóban, hivatalos parancs nélkül. A *CNI* központjába szállították, ahol 23 napig tartották fogva, utána átszállították a nyilvános börtönbe, ahonnan 1982. április 22-én szabadult. A 23 nappól 16-ban esett át kínzásra. Az első hat napban folytak kihallgatások és kínzások, amelyek jellemzően 4 és 6 óra közötti időtartamúak, egy esetben pedig 12 órás volt. Arca jobb oldalát, nyakát, mellkasát, hasát ütötték, utóbbiakat rugdosták is. Elektrosokkot alkalmaztak teste számos részén: mellkas, halánték, ujjak, nemi szervek. Az első 16 napban átlagosan három órát aludt éjszakánként, mivel különféle ürügyekkel felkeltették, kivitték cellájából. Elkülönítve tartották a 23 nap alatt, illetve a börtönben az első 10 nap is. Megérkezése után lefényképezték, majd 2x1,5x2 méteres cellájába vitték. A *CNI* központban megvizsgálták, ez vérnyomás- és pulzuszórást, korábbi betegségeinek elmondását, szívének és tüdejének alapos vizsgálatát jelentette. Álmatlanságban szenvedett, rémálmok gyötörték, körülbelül négy órát aludt.⁶⁷

Enzo Ivan Antonio Riffo Navarrete esete több szempontból beleilleszkedik a jelentésben szereplő esetekbe. Körülbelül az átlagéletkort képviselő férfi volt, aki a társadalom alacsonyabb csoportjához tartozott. A kínzások közül olyanokat szenvedett el, amelyeket a többi esetben is szereplők többsége, ez alól az alvásmegvonás és a próbakivégzés jelent kivételt. Nem mondható tipikusnak a rabságban töltött ideje, ami több kétszerese volt az átlagnak, és az sem volt általános eset, hogy valakit utána börtönbe szállítsanak.

A chilei társadalom preventív megfélemlítése

Tanulmányomban arra a kérdésre kerestem választ, hogy a chilei társadalom mely rétegeit érintette az 1973 és 1990 közötti katonai diktatúra elnyomó politikája, vagyis kik voltak az emberi jogsértések áldozatai. Ahhoz, hogy ezt bemutassam, áttekintettem röviden az előzményeket, amelyek a Pinochet rezsim kialakulásához vezettek. Ezután bemutattam a dolgozathoz használt forrásokat, amelyek különböző perspektívákat mutatnak be.

Spanyol nyelven a chilei társadalomra fókuszáló forrásokat használtam fel a dolgozat elkészítéséhez. A két bizottsági jelentés mellett egy, a Rettig-bizottság eredményeit is felhasználó, a letartóztatottakra-eltűntekre fókuszáló jelentés statisztikai adatait ismertettem az elnyomások kvantitatív bemutatásához. A bemutatott esetekből látható volt, hogy jelentős részben a korábbi baloldali hatalommal szimpatizáló, ezen pártokhoz tartozó személyekkel léptek fel a diktatúra során, mivel az 1973. szeptember 11-i hatalomátvételnél őket jelölték meg ellenségnek, és minden eszközzel felléptek ellenük. A Valech-bizottság jelentésében látható volt, hogy az áldozatok többsége (68%-a) valamelyik bal-

⁶⁷ Amnesty International, 1983. 33-34.

oldali párt szimpatizánsa volt. Ugyanakkor a többiek kevés kivételtől a többieknek nem volt politikai elkötelezettsége. A baloldalhoz tartozók körében az eseteket látva különösen kegyetlenül léptek fel a fegyveres ellenállásra is késznek mutakozó szervezetek tagjaival, körükben volt legjellemzőbb az eltüntetés. A politikai hovatartozáson belül nem tettek különbséget aközött, hogy valaki szellemi foglalkozású, értelmiségi, vagy kétkezi munkás, paraszt volt. Itt a fő szempont a pártállás volt. Megfigyelhető, hogy az értelmiségiekkel szemben ugyanúgy, sőt sokszor még kegyetlenebbül léptek fel a karhatalom emberei. Náluk a jogsértések többször a korábbi életükből történő kiközöklés tapasztalható, például korábbi munkájukat nem tudták folytatni, kénytelenek voltak pályát módosítani. Azt lehet mondani, hogy a munkássággal szemben is erélyesen léptek fel. Ezeknek fontos célja volt a társadalmi ellenállás lehetőségének megszüntetése, a szellemi foglalkozásúakat mint lehetséges vezetőket, a fizikai dolgozókat pedig mint jól megszervezhető csoportot igyekeztek ellehetetleníteni ily módon. Külön említést kell tenni a diákokról, akik szintén nagy számban voltak a rezsím áldozatai. Rájuk is potenciális veszélyforrásként tekintett a hatalom – mint a legtöbb autoriter berendezkedés –, akár amiatt mert a jövő szellemi dolgozóit, szintén könnyen mobilizálódó tömeget, vagy a fegyveres ellenállásra kész csoportot láttak bennük. Az ő életükben is változást hozott az elnyomás, hiszen sokszor abba kellett hagyni tanulmányaikat. Az áldozatok közel kétharmada a 21 és 40 év közötti, legaktívabb korosztályból került ki a Valech-bizottság és Ballesteros munkája alapján, noha éppen náluk tudta a legnagyobb törést is okozni a rezsím, amivel egy egész életre el tudta venni a kedvét valakinek az esetleges szervezkedéstől. A jogsértést elszenvedők 87,5%-a férfi volt, az ő fellépésüktől jobban tartottak, illetve őket tekintették veszélyesebbnek a hatalomra nézve. A nőkkel szemben az alacsonyabb szám ellenére sok esetben még brutálisabban léptek fel, hiszen a kínzás mellett számos esetben erőszakolták meg, illetve más módon bántalmazták és, amellyel súlyosan megalázták és megtörték – fizikailag és lelkiileg is – őket. Tendenciájában legnagyobb számban az 1973-as évben voltak jogsértések, de a kegyetlenkedések „minőségi csúcsa” 1974 és 1977 között volt. Bár a diktatúrát folyamatosan elmarasztalták különböző nemzetközi szervezetek, nem történt érdemi változás az emberi jogok védelme érdekében.

Az Amnesty International perspektívája egy külső, objektív szempontot visz a kutatásba, hiszen itt nem lehet pártpolitikai vagy esetleges érzelmi kötődéssel vádolni a készítőket. A jogvédő szervezet forrása is megerősítette azokat a tendenciákat, amelyek a chilei bizottságok jelentéseiből kiolvashatók, az áldozatok legalább 70%-a itt is férfi volt, az átlagéletkor 28 év körül alakult, és a szellemi foglalkozásúaknál többször okozott negatív változást a kínzás, hiszen más munka után kellett nézni, vagy a diákokat elbocsátották az iskolából.

A rezsím célja a hatalomátvétel után az első időszakban információgyűjtés volt, a potenciális ellenfelekről, akik szervezkedéseket indíthatnának el. Ennél azonban fontosabb és a 17 éves uralmuk alatt inkább jellemző, hogy a társadalom félelemben tartása, az esetleges ellenállás kibontakozásának megakadályozása.

lyozása jelentette az indokot az emberi jogok megsértésére. Ez érthető, hiszen ők is puccs eredményeképpen kerültek a hatalomba, így könnyen megkérdőjelezhető volt legitimitásuk. Az 1983-tól kibontakozó tüntetések háttérében valójában a Latin-Amerikában ekkor egyre súlyosabbá váló adósságválság áll, amely ekkor már Chilét is érintette.

Az 1990-ben hivatalba lépő – noha a diktatúra jelentős része alatt politikailag aktív – Patricio Aylwin elnök úgy érezte, hogy fel kell tárni a diktatúra alatti legfőbb jogsértéseket és létrehozta a Rettig-bizottságot, aminek jelentése alapján látható, hogy mennyi szörnyűséggel és traumával kellett szembenéznie az országnak. Nagyon sok család életére gyakoroltak hatást ezek az események. Chile példát mutatott, hogy az erőszakra nem az erőszak a megoldás, hanem a sebek összeforrasztása. A beazonosítható bűnösök számára a bírósági tárgyalásokat tartották helyénvalónak a demokratikus átmenet során, nem pedig a katonai junta alatt alkalmazott brutalitást. Ugyanakkor a régi rezsim számos személye – köztük maga Pinochet tábornok is 1998-ig mint a hadsereg főparancsnoka, 2002-ig pedig mint szenátor – helyet kapott az új érában, így kérdéses, hogy mennyire sikeres a szembenézés. Az, hogy Pinochet kiadatását kérték a spanyol hatóságok 1998-ban Londonban tartózkodása idején – amit nem tettek meg az angolok, hanem engedélyezték hazautazását, és chilei bíróság nem ítélte el – , ugyancsak bizonytalanságot jelent a feldolgozással kapcsolatban. Ha a szomszédos Argentínára tekintünk, ott erélyesebben léptek fel az 1976 és 1983 közötti katonai junta prominenseivel szemben, hiszen Jorge Rafael Videla – aki 1976 és 1981 között irányította az országot – életfogytiglani börtönbüntetést kapott emberiesség elleni bűnök miatt, és fegyházban halt meg. Emiatt nem mondhatjuk azt, hogy Chile tökéletesen szembenézett a diktatúra sötét időszakával. De a 2003-ban felállított Valech-bizottság munkájával igyekezett még jobban feltárni a történeteket. Mivel az ő esetükben eltelt harminc év a puccs után, felvetődhet a kérdés, hogy mennyire volt pontos az áldozatok beszámolója. Ezek a források a leginkább ismertek a Pinochet-diktatúra alatti jogsértésekkel kapcsolatban, amelyekből megismerhetők az elnyomás áldozatai. Napjainkban a chilei társadalomban alig található olyan csoport, amely megkérdőjelezné a rezsim brutalitását, noha látható volt a 2017-es választáson, hogy akadtak támogatói Pinochet örökségének. Mivel időben egyre távolodunk a diktatúrától, fontos, hogy a chileiek megfelelőképpen kezeljék történelmük eddigi egyetlen katonai diktatúrájának kegyetlenkedéseit, hogy a jövőben a társadalom legyen felkészült egy esetleges puccsal szemben és ilyen ne fordulhasson elő.

Felhasznált források és szakirodalom

- Antoine Acquaviva-Georges Fournial-Pierre Gilhodes-Jean Marcelin: Híradás Chiléről. Budapest, 1971.
- Anderle Ádám: Latin-Amerika története. Budapest, 1998.
- Anderle Ádám: A chilei baloldal a 19-20.században. <http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/anderlea08-4.pdf> (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)
- Manuel Antonio Garretón – Tomás Moulian: La Unidad Popular y el conflicto politico en Chile. Ediciones ChileAmérica CESOC y LOM Edición, Santiago, 1993. <http://www.manuelantoniogarretón.cl/documentos/2013/moulian-garretón.pdf> (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)
- Kanyó András: Latin-Amerika jövője. Budapest, 1979.
- Kerekes György: Chilei tanulságok. Műhelytanulmány. Budapest, 1976.
- John L. Rector: The History of Chile. H. n., 2003.
- Semsey Viktória: Spanyolország és Latin-Amerika 19-20. századi rövid története. Budapest, 2008.
- Wittman Tibor: Latin-Amerika története. Budapest, 1971.
- Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación. Tomo 1. <http://pdh.minjusticia.gob.cl/wp-content/uploads/2015/12/tomo1.pdf> (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)
- Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación. Tomo 2. <http://pdh.minjusticia.gob.cl/wp-content/uploads/2015/12/tomo2.pdf> (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)
- Mark Ensalaco: Chile bajo Pinochet: La recuperación de verdad. Madrid, 2002.
- Informe Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura. <https://www.bcn.cl/bibliodigital/dhisto/lfs/Informe.pdf> (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)
- Elías Padilla Ballesteros: La memoria y el olvido. Detenidos desaparecidos en Chile. Santiago. 1995. http://www.archivochile.cl/Memorial/doc_gen/memo_docgen000002.pdf (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)
- Chile – Evidence of Torture. <https://www.amnesty.org/download/Documents/200000/amr220351983en.pdf> (utolsó megnyitás: 2019. március 4.)